

CU PRIVIRE LA ROLUL STUDIILOR DE LINGVISTICĂ ȘI FOLCLORISTICĂ ROMÂNEASCĂ ÎN FILOLOGIA EUROPEANĂ

Onorată asistentă,

Dați-mi voie ca, înainte de a-mi prezenta comunicarea, să mulțumesc colegului Eugen Pavel și altor colegi din Institutul Pușcariu pentru amabila invitație de a prezenta aici o comunicare, prilej care îmi amintește că aici am trăit primele mele bucurii în munca de cercetare. Pe atunci, Institutul nu purta numele lui Pușcariu, dar întemeietorul lui era văzut peste tot: în cele două clădiri vechi, în bibliotecă, în dicționar, în atlas, în „Dacoromania”. Ne vorbeau despre el foștii lui colaboratori apropiați, de la bibliotecarul V. Băjenică, la profesorii Ion Mușlea, V. Breban, R. Todoran, I. Pătruș ș.a. Într-o bună zi, profesorul Ioan Pătruș ne-a povestit că a tresărit, văzând pe stradă un om care semăna leit cu Pușcariu. L-am identificat și eu pe străzile Clujului. Pușcariu trăia alături de noi. Pe de altă parte, ca elev al lui Ion Mușlea știam prea bine ce contribuție avusese Pușcariu în crearea Arhivei de Folclor a Academiei Române.

Îmi amintesc, de asemenea, de simpozionul *Întâlniri între filologi români și germani*, organizat în anul 2002 prin colaborarea dintre Institutul Pușcariu, condus atunci de prietenul Ion Mării, și Institutul de Romanistică al Universității din Köln, la care au participat mulți colegi prezenți și astăzi aici. Lipsește însă regretatul profesor Artur Greive, marele sprijinitor al limbii și culturii române la Universitatea de pe Rin.

Limba și folclorul în slujba dovedirii originii romane a poporului român

Se știe că cercetările referitoare la limba și la folclorul nostru au început aproximativ în același timp și au avut ca țintă dovedirea, cu argumente lingvistice și de folclor, a originii romane a poporului român. Trebuia să dovedească altora ceea ce românii știau dintotdeauna. Și filologi străini, ca Gilbert Générardus (1581) și Andrés de Poça (1587), Johann Thunmann (1774) și Lorenzo Hervás y Panduro (1784, 1787) susțineau că româna descinde din latină, dar atât operele lor, cât și ale învățaților români, de la Cantemir, la Școala Ardeleană, au fost ignorate de unii filologi străini, care considerau că limba română ar fi o limbă slavă împestrită cu italianisme: „Römisch-Slavisch oder Wallachisch” – o denumeau Johann Christoph Adelung și Johann Severin Vater (1809, p. 723–738), iar Franz Josef Sulzer (1781, *apud* Bârlea 1974, p. 40) susținea că românii descind pe linie paternă din romani, iar pe linie maternă din slavi. Pentru cunoașterea în detaliu a felului în care a fost privită limba română până spre mijlocul secolului al XIX-lea trimit la cercetările publicate de Ion Hurdubețiu (1977), Eugenio Coșeriu (1981, 1994), Vasile Arvinte (2008, p. 211–212), Nicolae Saramandu (2008, p. 11–94), Jens Lüdtke (2001); cf. și Günter Holtus–Edgar Radtke (Hrsg.) (1986), Adolf Armbruster (2012, p. 20–31), Ioan-Aurel Pop (2015).

Caietele Sextil Pușcariu, II, 2015, Cluj-Napoca, p. 445–457

Anul 1836 și importanța lui pentru studiile de lingvistică romanică

Fr. Diez a publicat, în 1836, *Grammatik der romanischen Sprachen*, considerată a fi certificatul de naștere a romanisticii. El include româna între limbile romanice, dar parcă nici el n-o spunea chiar cu toată gura, susținând că abia jumătate dintre componentele limbii române sunt de origine latină; rădăcinile celeilalte jumătăți trebuie căutate – scria el – în slavă, albaneză, greacă, germană, maghiară sau turcă (Diez 1836, p. 65). Oricum, Iorgu Iordan și Maria Manoliu (1965, p. 252; cf. și Holtus–Metzeltin–Schmitt (eds.) 2001, p. 302–303) au arătat că recunoașterea definitivă a originii latine a limbii române a avut efecte benefice asupra studiilor de lingvistică romanică, între altele, pentru că a înlesnit formularea de către Matteo Bartoli a celebrei teorii a lingvisticii spațiale: ariile laterale, aria centrală, aria izolată ș.a.m.d. Teoria lui Bartoli arată că ariile laterale conțin verigi evolutive dispărute din diverse compartimente ale limbilor situate în aria centrală. Prin aceasta, limbii române i-a revenit un rol important în studiile de lingvistică romanică (Holtus–Metzeltin–Schmitt (eds.) 1995, p. 1–32).

Specificul cercetării folclorice: balcanitate sau romanitate?

Ce s-a întâmplat însă cu studiile referitoare la folclorul românesc? Dacă locul limbii române a fost stabilit între limbile romanice, ar fi logic ca și folclorul nostru să facă parte din aria romanică. Unii au și spus-o: istoricul bizantin Laonikos Chalcocondiles arătase încă în sec. al XV-lea, în *Historarium Demonstrationes*, că vlahii au moștenit nu numai limba romanilor, deși întrucâtva coruptă – zicea el –, dar și *obiceiurile, felul de viață, armele și mobilierul casnic* (apud Thunmann 1774, p. 345) al lor. Cronicarii noștri, D. Cantemir, reprezentanții Școlii Ardelene, Hasdeu, Șăineanu, I.-A. Candrea, Tache Papahagi, P. Caraman ș.a. au semnalat înrudirea culturii noastre populare cu a celorlalți neolatini. Cercetarea folclorului ridică însă, prin natura sa, probleme mai dificile decât cercetarea limbii, legitățile devenirii lui fiind mai greu de descifrat. Dacă prin folclor înțelegem totalitatea culturii populare imateriale, adică atât textele și motivele folclorice, cât și comportamentul oamenilor, modul lor de gândire, nu putem să nu constatăm că o seamă de componente ale lui ne leagă de sud-estul Europei.

La noi s-a scris mult – uneori chiar cu mândrie –, despre balcanismul nostru literar și cultural, de la N. Iorga, la Victor Papacostea, Alexandru Dușu, Mircea Muthu, Antoaneta Olteanu ș.a. S-a scris, de asemenea, despre substratul traco-getic al folclorului românesc: baladele *Meșterul Manole* și *Voichița*, unele obiceiuri calendaristice sau haiducia sunt comune tuturor popoarelor sud-est europene (Ovidiu Bârlea ș.a.). Deseori s-a vorbit despre români ca *homo balcanicus* și mult mai rar ca *homo latinus*. Așa se explică și faptul că avem un prestigios Institut de Studii Sud-Est Europene, care a sărbătorit nu demult un secol de existență, dar nu avem și unul destinat studiilor romanice, ori măcar un mic grup de cercetare specializat în domeniul folclorului romanic.

Consemnăm așadar în cultura noastră două tendințe contrarii: istoria, comportamentul, într-o anumită măsură și folclorul, par să ne tragă spre sud-est, în vreme ce limba ne situează ferm în România Occidentală. Iată un dezechilibru cultural frapant, care n-a fost discutat suficient de specialiștii noștri. Să ne mirăm, atunci, că, în lucrări ale unor confrăți din țările romanice occidentale, folclorul românesc n-a fost luat în seamă? Nu e vorba despre negarea apartenenței lui la culturile populare din Occidentul romanic, ci de ignorarea lui, din necunoaștere. Doi clasici ai cercetării cântecelor epico-lirice: Costantino Nigra (1888) și George Doncieux (1904), compară baladele italiene, respectiv franceze, cu cele spaniole, catalane, portugheze, de unde rezultă existența unei comunități a baladelor romanice de vest, dar în sfera preocupărilor acestor învățați nu intră și balada românească.

Urmarea este că cercetători eminenți din a doua jumătate a sec. al XX-lea, ca Erich Seemann (*et alii* 1967), nu localizează balada noastră în zona romanică, ci în cea balcanică. Această clasificare a baladei românești l-a nemulțumit pe A. Fochi, unul dintre cei mai renumiți comparatiști din domeniul folclorului, care a cercetat toate subiectele cântecelor epico-lirice românești în raport cu cele ale popoarelor balcanice și a stabilit că „abia 12,95%, din subiectele noastre epice sunt comune și cu ale altor popoare din zonă”; el conchide: „forme de culturii populare românești, după cum se lasă descifrate din studiul baladei, nu țin de lumea balcanică” (Fochi 197, p. 245, 248; vezi și Ispas 1995). Fochi a comparat baladele noastre și cu cele ale popoarelor din zona „carpatică” (Fochi 1984, p. 293) și a ajuns la concluzia că numai 9,72% dintre subiectele noastre epico-lirice au paralele în folclorul maghiar, ucrainean, slovac, lituanian, rus, polonez, ceh și al sașilor ardeleni (*ibidem*, p. 293).

Epica populară românească – scrie Fochi – „nu este nici prelungirea culturii balcanice dincoace de Dunăre, dar nu este nici prelungirea culturii specifice a slavilor de nord” (*ibidem*, p. 293). Fochi critică opinia amintită a lui E. Seemann (*et alii* 1967), care plasează balada românească – după expresia lui –, „la remorca provinciei balcanice”. Fochi combate totodată „Așa-zisul «balcanism» al culturii noastre populare” (*ibidem*, p. 294), despre care vorbesc unii. Ne lipsește însă un studiu despre raporturile baladei noastre cu ale celorlalte popoare romanice.

Recunoaștem că cel dintâi indiciu al identității individuale și etnice e limba, motiv pentru care româna a fost cercetată intens prin comparație cu celelalte limbi romanice. Trebuie să spunem însă că al doilea indiciu al identității oricărui individ, al societății în ansamblu, este tradiția în care ne formăm și trăim, cu un alt termen, folclorul în înțeles larg. Din păcate, cercetarea folclorică a rămas în urmă din acest punct de vedere, cu toate că, la începuturile ei, romanistica avea în vedere atât limba, cât și literatura scrisă și cea orală. Atunci se făcea filologie în sensul deplin al termenului, dovadă lucrări ale lui Diez, Schuchardt, Paris, Hasdeu, Weigand, Densusianu, Pușcariu, Bartoli, Leite de Vasconcellos, Menéndez Pidal, Meyer-Lübke sau Spitzer. Să ne reamintim, de asemenea, că primul institut pentru studiul folclorului literar din România a fost înființat în 1930, la Cluj, în cadrul Muzeului Limbii Române.

Perspectivile cercetării folclorului românesc în cadru romanic. Câteva argumente

Diversificarea disciplinelor științifice a dus la desprinderea folcloristicii de romanistică și la investigarea folclorului național, punctul de greutate căzând pe culegerile de material din teren, de teamă că folclorul va dispărea foarte curând, ceea ce nu s-a adevărat. Renumitul filolog italian Giuseppe Vidossi scria în 1933: „Anche per la poesia popolare è inutile raccogliere senza comparare”. Prin această afirmație, Vidossi sugerează că scopul culegerii de material folcloric trebuie să fie realizarea de studii comparative. Altfel spus, culegerea de material folcloric e doar prima fază a cercetării în acest domeniu.

O știm însă din bătrâni: toate lucrurile au vremea lor! A sosit, oare, vremea studiilor romanice în domeniul folclorului? Încă în prima jumătate a secolului trecut, romaniștii de la Universitatea din Hamburg aveau în vedere cercetarea culturii populare romanice privită ca entitate, asemeni limbilor. Unul dintre primii care au încercat să pună bazele cercetărilor de cultură populară neolatină, în special în domeniul mitologiei, a fost Hermann Urtel, a cărui lecție de deschidere din 1918, ultimul act al habilitării lui ca profesor universitar, se intitula *Volkskunde und romanische Philologie* (Urtel 1919; cf. și 1928). La același institut a fost publicată revista „Volkstum und Kultur der Romanen. Sprache, Dichtung, Sitte” (1928–1944), care își propunea ca obiect al cercetărilor sale tot ceea ce se realizează prin cuvânt, orice operă literară, obiceiurile și credințele, toate tradițiile popoarelor romanice, cu un cuvânt, tot ceea ce se înțelege prin *Volkskunde* (I, 1928, p. 1). Pe acest drum au mers unii profesori din cadrul aceluiași institut: Wilhelm Giese a publicat (1932, 1941, 1942, 1962) studii despre: morfologia basmelor romanice, despre obiceiurile de nuntă, despre cetele de fete la popoarele romanice și un ghid al culturii populare romanice, iar Fritz Krüger a realizat studii cu privire la geografia tradițiilor populare ale Franței, precum și o amplă monografie asupra mobilierului popular în țările romanice (1950, 1963). La rândul său, Felix Karlinger (1962, 1964, 1968, 1969, 1970, 1970–1978), de la universitățile din München și Salzburg a cercetat consecvent folclorul literar al popoarelor romanice, oferindu-ne o introducere în proza populară romanică, studii despre funcția cântecului în basmul romanic, despre reprezentarea lumii de dincolo, în literaturile populare romanice, monologul și dialogul la Basile și Creangă, legenda românească despre contractul/zapisul lui Adam cu diavolul după alungarea din rai, descoperită în Mallorca¹.

Urtel, Giese, Krüger, Karlinger au deschis un nou câmp de cercetare în domeniul romanisticii². Preluând tradiția cercetărilor realizate de înaintașii noștri, români și străini, generațiilor actuale li se oferă șansa de a privi folclorul romanic ca unitate, așa cum e privită limba română între limbile romanice. Avem avantajul că folclorul românesc s-a menținut la un mai mare grad de arhaicitate decât cele din cen-

¹ Vezi bibliografia completă a scrierilor lui Karlinger în Messner–Birner 1980.

² Pentru noi rămâne inexplicabil faptul că volumul consacrat romanisticii, coordonat de G. Holtus și E. Radtke (1986), *Rumänistik in der Diskussion*, include doar *Sprache, Literatur, Geschichte*, deci folclorul nu se bucură de atenția vreunui dintre cei 24 de colaboratori.

trul romanității. Asemenea cercetări s-ar putea desfășura pe două planuri: planul strict folcloric și planul raporturilor dintre folclor și literatura romanică medievală. Mi-am propus patru exemple edificatoare.

1. *Tradițiile referitoare la împăratul Traian*. În Occidentul romanic și chiar dincolo de granițele acestuia există o tradiție scrisă cu privire la Traian, care a circulat și oral, dar nu s-a menținut până în folclorul contemporan. Ea povestește următoarele: în clipa în care lui Traian, aflat călare în fruntea oștirii, gata să pornească la luptă, îi iese în cale o biată văduvă din Roma, care îi cere să-i facă dreptate, pedep-sindu-l pe ucigașul fiului ei. „Îți voi face dreptate după ce mă voi întoarce din război” – zice împăratul. „Dar dacă nu te vei mai întoarce?” – întreabă văduva. „Îți va face dreptate succesorul meu” – răspunde împăratul. Femeia nu se lasă și zice: „Nu lăsa tu altcuiva recunoștința oamenilor și recompensa zeilor”. Profund mișcat de cele spuse de văduvă, Traian descalecă și îi face dreptate pe loc, chiar dacă a constat că ucigașul nu era altul decât propriul său fiu. El o întreabă pe văduvă ce alege: ca ucigașul fiului ei să fie ucis sau ca acesta să fie obligat să ia locul fiului ei? Văduva alege soluția a doua.

Legenda are și o continuare, și anume: Grigore cel Mare, papă între anii 590–604, trecând prin Forum Traiani, vede un basorelief cu scena în care împăratul păgân, drept și plin de virtute, a făcut dreptate văduvei sărace și se gândește că sufletul acestuia, aflat cu siguranță în iad, deoarece Traian nu fusese botezat creștinește, ar merita să fie salvat din chinurile veșnice. El intră în catedrală și se roagă pentru Traian, dar o face atât de profund, vărsând lacrimi, încât rugăciunea lui e ascultată, dar i se cere însă ca, pe viitor, să se roage numai pentru creștini.

Materia acestei legende apare la biografia lui Grigore cel Mare, Paulus (secolul VIII) și Johannes Diaconus (secolul IX), a pătruns în literatură – la Dante, în *Purgatoriul* (Cântul 10) și în *Paradisul* (cântul XX) –, în numeroase scrieri medievale, și în artă: Delacroix: *La Justice de Trajan*, pe covoare aflate la catedrala din Lausanne, pe o pictură murală din Primăria orașului Bruxelles, în pictura pe sticlă, în gravuri etc. Legenda occidentală e perfectă sub raport literar, dar prezintă o singură trăsătură a împăratului: virtutea bărbătească, respectiv spiritul lui de dreptate (vezi Paris 1878, p. 261–275, 288–298 – elfinspell.com/FrenchTexts/GastonParis/Trajan.html – Elfinspell; Riessner 1980, p. 151–170).

Folclorul românesc e singurul folclor neolatin care a păstrat în oralitate, până astăzi, amintirea marelui împărat, făcând din el un personaj complex, demn de o epopee, cu totul diferit de cele narate în tradiția scrisă. Ne oprim asupra câtorva dintre motivele cele mai importante (vezi și Taloș 2004; 2001, s.v. *Traian*, p. 172–173; 2002, p. 192–193; Madgearu 2003; cf. și Madgearu [?], bifrost.it/SLAVI/1.Glideislavi/11-Trojan.html).

Neputând cuceri Dacia prin luptă, Traian i-a propus lui Decebal să fie prieteni și să sărbătorească acest lucru o dată la Roma și altădată la Sarmizegetusa. La Roma sărbătorirea a decurs fără incidente. La Sarmizegetusa, în schimb, unde soldații romani au fost găzduiți în casele dacilor, ca oaspeți, Traian a poruncit soldaților săi

să-șiucidă gazdele de sex bărbătesc, ceea ce au și făcut. Rămase văduve, femeile dăce s-au revoltat și, pentru a le pacifica, Traian le-a adus pe *cei mai frumoși bărbați din Roma* și i-a cununat cu ele.

Traian a ajuns în posesia imenselor bogății ale lui Decebal: regele dacilor pusese să fie deviat râul Sargetia (azi: Strei) și să fie săpate adăposturi, în care și-a depus tot ceea ce rezista la umiditate (banii, giuvaerurile, aurul, argintul), apoi le-a acoperit cu pietriș și a readus râul pe vechiul lui curs. Pentru ca romanii să nu descopere locul unde și-a ascuns el comorile, au fost uciși toți prizonierii (romani) care au participat la această acțiune. Taina n-a rămas însă necunoscută, deoarece unul dintre oamenii de încredere ai lui Decebal, pe nume Bicilis, prins de romani, a fost silit să destăinuie locul unde au fost ascunse comorile. O legendă asemănătoare circulă și în Bucovina, acțiunea ei fiind localizată la râul Ceremuș. Motivul ascunderii averilor pe fundul unui râu, prin devierea și readucerea lui pe vechiul curs, a fost atestat, cu alte localizări, încă înainte de Christos (Lambrino 1931, p. 223–228; cf. și Russu 1966), dar unii istorici din Antichitate sau din zilele noastre, o prezintă ca fapt real³.

Până și constelațiile păstrează amintirea lui Traian: *Carul Mare* e cel în care au fost transportate căpeteniile dăce la Roma, iar *Carul Mic* a fost destinat oamenilor de rând, în același scop; *Troianul Cerului* sau *Calea Robilor* a servit de orientare dacilor scăpați din prizonierat, pentru a ajunge în Transilvania: ei mergeau numai noaptea, urmând drumul indicat pe cer, care duce de la Roma până în Transilvania.

Și mai numeroase sunt urmele lăuate de Traian pe pământ: *Drumul Oii*, care duce din Carpați până la Dunăre, e numit și *Drumul lui Traian*. La fel, *Drumul Domnului de Rouă*, un drum rapid construit de Traian de la reședința sa din Carpați până în localitatea Celei, pe Dunăre, unde avea o iubită pe care n-o putea vizita decât noaptea, deoarece el avea corp *de rouă* și era nevoit să se întoarcă la reședință înainte de răsăritul soarelui. Oamenii din Celei, care nu-l iubeau pe Traian, au ucis toți cocoșii, pentru a-l face să întârzie și, într-adevăr, Traian s-a trezit mai târziu. A pornit totuși spre casă, dar n-a reușit să ajungă decât până în localitatea Potopin, unde s-a ascuns sub un pod. Numai că podul avea o crăpătură, prin care au pătruns razele solare și l-au uscat. *Din aceeași categorie face parte și faptul că numeroase localități poartă numele lui Traian sau Troian*.

Împăratul roman a fost *nefericit în dragoste*: dorința de a o lua *pe soră-sa* de soție eșuează; s-a îndrăgostit de Dochia, fiica lui Decebal, pe care a încercat să și-o

³ Cassius Dio povestește astfel, „Tezaurul lui Decebal au fost găsite, deși fuseseră ascunse sub albia râului Sargetia, care curge pe lângă reședința regală. Într-adevăr, Decebal cu ajutorul unor captivi, izbutise să abată cursul râului; apoi a săpat o groapă mare în fundul albiei secate și, după ce au aruncat aici o mare cantitate de argint și aur, precum și tot ce avea mai de preț în stare să reziste la infiltrările de apă, a prăvălit pietre peste comoară și a bătut un strat de pământ, pentru ca apoi să readucă râul în albia lui. Cu ajutorul acelorași prinși de război a îngrămădit în adăpostul peșterilor haine și lucruri de acest fel. După ce a terminat cu adăpostirea averilor i-a ucis pe toți prinșii, ca să-i împiedice de a divulga ceva. Dar Bicilis, unul din credincioșii săi, care era la curent cu cele petrecute, a fost capturat și a dezvăluit taina” (Cassius Dio 1985, p. 307–308, Cartea LXVIII. 14); vezi și Eck 2010, p. 122.

facă ibovnică, dar ea s-a împotrivit, îmbrăcând haine de ciobăniță și păscând multă vreme, pe muntele Ceahlău, turmele de oi ale unui om bogat; Traian a urmărit-o și a găsit-o acolo, vrând s-o necinstească, dar ea „s-a rugat de Zamolxe, și acesta a prefăcut-o într-o stană de piatră”, care se vede și azi. Cea mai veche atestare a acestei legende se află în manuscrisele în limba polonă ale lui Tadeu Hâjdeu (1769–1835), bunicul lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, sub titlul *Despre Traian și Dochia*, și a fost culeasă din județul Neamț (Dvoicenko 1936, p. 133; cf. și Hasdeu 2006, p. 626–637, 1330–1346). După Gh. Asachi, creatorul cunoscutului poem *Dochia și Traian* (1839), legenda circula în folclorul Moldovei, „în zicerile poporului”, iar „în timpurile mai noi, numele Dachiei s-a preschimbă în numele Dochia” (apud Șăineanu 2012, p. 44–45). Șăineanu consideră, dimpotrivă, că balada lui Asachi „se datorește propriei imaginațiuni a autorului, completată cu câteva elemente împrumutate din viața legendară a sfintei Evdochia” (*ibidem*, p. 47), fapt infirmat de atestarea timpurie a temei la Tadeu Hâjdeu. Se vede, așadar, că legenda circula în folclorul Moldovei și în vremea lui Asachi. Există însă și o legendă după care Traian a reușit s-o convingă să fie soția lui, căsătoria aducându-i nenumărate oi și capre, precum și tot ținutul Ceahlăului (Karlinger–Turczinski (Hrsg.) 1982, p. 146–147; Vulcănescu 1985, p. 269, 607; Brill 2005, p. 102–108).

Traian e prezentat în folclorul nostru ca mare constructor: a construit șosele în Dacia și *Valul lui Traian*, care nu putea fi trecut de dușmanii țării.

I-a învățat pe români să cultive pământul, trăgând prima brazdă împreună cu uriașul Novac.

Traian i-a alungat pe canibali, respectiv pe uriași din Dacia, și a ucis un zmeu.

Câteva dintre aceste motive au trecut, prin intermediul populației romanizate și în sudul Dunării.

Ovidiu Bârlea susține că tradiția despre Traian s-a menținut la noi exclusiv pe cale orală timp de aproape două mii de ani. Opinia e greu de argumentat, mai ales dacă avem în vedere multiplele motive care compun legendele selectate aici (a se vedea literatura indicată *supra*), dar ea nu poate fi nici respinsă.

2. Cea mai veche atestare a unui cântec epico-liric în Europa este romanța intitulată, în versiunea catalană, *Gentil donna, gentil donna* (1421). În folclorul contemporan, tema e cunoscută sub titlul *La Dama y el pastor*, în cca 200 de variante, din toate ținuturile hispanice⁴. Ea înfățișează dialogul dintre o femeie frumoasă, care umbla desculță prin grădina („era o minune să-i vezi picioarele” – spune textul), în timp ce trecea pe acolo un păstor. Ea îl invită la o siestă, dar el refuză, cu argumentul că animalele lui sunt pe munte și că acolo trebuie să se ducă: „Tengo el ganado en la sierra / y a verlo tengo que ir”. Ea încearcă să-l ademenească prin cele mai variate promisiuni: dacă va accepta, nu va mai dormi pe sol, ca animalele, ci pe

⁴ *La dama y el pastor. Romance. Villancico. Glosas*, I–II. Edición dirigida por Diego Catalán. Preparada por Kathleen Lamb y Etienne Phipps con la colaboración previa de Joseph Snow y Beatrice Mariscal de Rhett. Revisión Jesús Antonio Cid., Madrid, Gredos, 1977–1978. A se vedea și Talos, *El pastor*.

saltea cu cearșaf și cu pernă bună; nu va mânca turtă de cenușă, ci colac bun; va folosi tacâmuri frumoase și va bea apă din pahar, nu din pumni (ca pe munte); ea îl va îmbrăca cu haine frumoase, iar pentru a merge la turmă îi va oferi o căruță, un cal sau tatăl ei îi va construi o linie de... tramvai până pe munte, ca să poată veni s-o viziteze; promite, de asemenea, să facă un bal pentru el sau, și mai atrăgător, îi promite însuși corpul ei, cu descrieri aproape indecente, exprimate metaforic.

Literatura destul de bogată referitoare la această romanță neglijează întrebarea esențială pe care o ridică variantele ei, și anume: ce îl determină pe tânăr să refuze, cu atâta hotărâre, atrăgătoarele oferte ale femeii (Taloș, *El pastor*). Folclorul păstoresc are un răspuns la această întrebare: codul comportamental al ciobanului prevede că, pe perioada pășunatului, acesta trebuie să fie cast, așa cum sunt și oile, care sunt despărțite de berbeci. Altfel își va pierde turma. Se cunosc legende românești după care oile pretind abținerea sexuală din partea ciobanului: un cioban a luat la stână o femeie, dar a travestit-o în bărbat, pentru a nu da de bănuț oilor că își încalcă obligațiile prevăzute de codul comportamental ciobănesc; cu toate acestea, oile l-au părăsit; altă legendă: un tânăr cioban se ducea în fiecare duminică la horă (motivul balului din romanță), fără ca oile să știe unde merge; odată, oia năzdrăvană l-a urmărit și a văzut că el se duce la horă și dansează cu fete; pe când s-a întors la stână, oile îl părăsiseră. Prin urmare, un cântec epico-liric spaniol poate fi explicat prin comparație cu folclorul românesc.

3. Cercetarea *obiceiurilor și cântecelor din perioada Crăciunului la popoarele romanice* arată că folclorul românesc îi revine rolul pe care l-a avut limba română în cadrul studiilor de lingvistică romanică. Mai exact, teoria ariilor laterale (Bartoli), își găsește confirmarea și în domeniul folclorului: de o parte, folclorul românesc, de cealaltă, folclorul spaniol și portughez, conservă elemente dispărute în mare parte din zona centrală a romanității, adică de la italieni și francezi. Zonelor de margine le este comună întreaga morfologie a colindatului, de la organizarea cetelelor de colindători pe baza categoriilor de vârstă, la structura lor (vătaf, casier, „iapă”), la succesiunea acțiunilor cetei (colindătorii întreabă dacă au voie să colinde, laudă casa și gospodarul, dansează în casele cu fete, cer daruri și promet să revină la anul); când colindătorii nu sunt primiți sau aceștia nu sunt mulțumiți cu darurile oferite, ei descolindă, adică, în locul urărilor de prosperitate în anul ce vine, rostesc blesteme; la sfârșitul perioadei are loc o petrecere a feciorilor împreună cu fetele din sat, la care sunt invitați și aparținătorii lor (berea, butoiul); în fine, ariilor laterale le este comun obiceiul ca, la sărbătoarea Nașterii Mântuitorului, să fie cântate și texte profane, chiar lumești, inclusiv balade. Unele dintre elementele de mai sus apar și la italieni și francezi (chiar și la alte popoare), dar în chip sporadic, cu mai puțină vigoare și pe arii restrânse, ceea ce arată că inițial au fost practicate pe suprafețe mai mari, care s-au micșorat treptat, odată cu trecerea de la faza rurală la cea urbană a evoluției societății.

4. Un singur exemplu referitor la raporturile dintre literatura romanică medievală și folclorul românesc: unele variante ale *Cântării lui Roland* conțin un episod

ciudat, pe care specialiștii în această operă l-au explicat eronat (vezi Talos, *Archaische*).

Episodul e următorul: Carol cel Mare a acceptat să părăsească Spania, după ce sarazinii au promis că vor trece la creștinism și îi vor deveni vasali; totodată, i-au trimis cămile încărcate cu aur, iar ca gaj i-au fost oferii cei mai frumoși 20 de tineri arabi, cu dreptul de a-i omorî, dacă sarazinii nu-și vor respecta cuvântul dat. Totuși, Carol cel Mare a constituit o ariergardă din 20 000 dintre luptătorii lui, printre care și Roland (nepotul lui de soră), Olivier (fratele logodnicei lui Roland, Aude) și Turpin, episcopul de Reims. Sarazinii nu și-au ținut cuvântul și au atacat ariergarda cu 100 000 de luptători, măcelărind-o în totalitate. Înainte de a-și da sufletul, Roland a suflat din corn, dând de înțeles lui Carol cel Mare că ariergarda a fost atacată. Împăratul, care se afla la punctul de trecere dintre Spania și Franța: Saint Jean-Pied-de-Port/Camino de Santiago, a înțeles mesajul, a făcut cale întoarsă, dar n-a mai găsit decât 20 000 de trupuri neînsuflețite.

Carol cunoaște codul comportamental al celor rămași în viață: el știe că, pentru a ajunge în lumea de dincolo, orice trup neînsuflețit trebuie să fie întreg, adică să nu fie mutilat sau să nu-i lipsească vreun membru. Prin urmare, întâia măsură pe care o ia este să pună pază în cele patru colțuri ale câmpului de luptă, pentru ca niciun animal sau om să nu poată atinge trupurile celor căzuți. El știe, de asemenea, că cei uciși trebuie să fie răzbunați. În consecință, el urmărește trupele sarazine, care se retrăgeau, îi ucide pe toți sarazinii atacatori (imaginile sunt apocaliptice: câmpul cu flori e roșu de sângele lor, iar Ebro își iese din matcă de sângele scurs în el). A treia obligație este ca morții să fie plânși (bociți) – munții și văile răsunau de plânsetele oștirii lui Carol cel Mare – și să fie înmormântați. La Roncesvalles sunt înmormântați toți, cu excepția lui Roland, Olivier și Turpin, ale căror trupuri neînsuflețite sunt transportate spre a fi înmormântate în pământul dulcii Franțe.

Carol se oprește cu oștirea la Blaye, pe estuarul Gironde, de unde trimite soli la Mâcon și la Vienne, adică la sora lui, Berte – mama lui Roland –, și la Aude, logodnica lui Roland, chemându-le la Blaye, cu motivul că acolo vrea el să cunune pe Roland cu Aude.

Aude avusese vise din care înțelegea mai degrabă că eroii lui Carol cel Mare sunt morți, dar se duce, totuși, îmbrăcată în alb, călare pe un cal alb, și, din primul moment, îl întreabă pe Carol, unde e Roland, „cu care vrei să mă cununi și fratele meu Olivier”. Carol cel Mare inventează următoarea incredibilă poveste: amândoi l-au părăsit în luna lui mai și s-au căsătorit, Roland a luat-o pe fiica regelui din Valea Somnului (a Serii), iar Olivier pe fiica emirului din Persia. Aude știe că nu există femeie sub soare, care să i-l fi luat pe Roland, dar Carol îi spune de două ori aceeași poveste și abia după aceea recunoaște că cei doi sunt morți.

Unul dintre cei mai de seamă specialiști în literatura medievală franceză, Jules Horrent (*Chanson* 1951, p. 198), interpretează astfel scenele de la Blaye: Carol cel Mare le-a chemat acolo pe Berte și pe Aude – scrie el – cu motivul cununiei, din dorința de a o consola personal pe Aude. Interpretarea nu e deloc conformă cu con-

ținutul și spiritul eposului. Ea corespunde mentalității secolului al XX-lea. Pentru mine e clar că împăratul a mimat cununia, știind că unui tânăr mort înainte de a fi fost nuntit trebuie să i se facă o cununie simbolică. Am scris altădată (Taloș 2010) despre faptul că *Miorița* vine în ajutorul înțelegerii corecte a unui episod obscur din capodopera literaturii romanice medievale.

Revin asupra ideii de bază a acestei comunicări: aflată în una dintre ariile laterale ale romanității, limba română a adus și continuă să aducă o contribuție valoroasă la studiile de lingvistică romanică; folclorul românesc constituie și el o arie laterală, împreună cu cel spaniol și portughez, și conservă elemente de cultură arhaică dispărute sau mai slab reprezentate în aria centrală. Cercetarea lui prin comparație cu folclorul francez, italian, spaniol, catalan și portughez, s-ar putea dovedi la fel de benefică pentru istoria folclorului neolatin, cum s-a dovedit limba română pentru studiile de lingvistică romanică.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Adelung–Vater 1809 = Johann Christoph Adelung, Johann Severin Vater, *Mithridates oder allgemeine Sprachkunde. Europäische Sprachen mit dem Vater Unser als Sprachprobe in bey nahe fünfhundert Sprachen und Mundarten*, vol. II, Berlin, Voss, 1809.
- Armbruster 2012 = Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, Editura Enciclopedică, 2012.
- Arvinte 2008 = Vasile Arvinte, *Român, românesc, România. Studiu filologic*. Ediția a III-a, definitivă, Iași, Casa Editorială Demiurg 2008.
- Bârlea 1974 = Ovidiu Bârlea, *Istoria folclorică românești*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974.
- Brill 2005 = Tony Brill, *Tipologia legendei populare românești*, I. *Legenda etiologică*. Prefață de Sabina Ispas. Ediție îngrijită și studiu introductiv de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I. O., 2005.
- Cassius Dio 1985 = Cassius Dio, *Istoria romană*. Studiu introductiv de Gh. Ștefan. Traducere, note și indice de A. Piatkowski, vol. III, București, Editura Științifică și Enciclopedică, [1985].
- Chanson 1951 = *La Chanson de Roland dans les littératures française et espagnole au Moyen Âge*, Paris, Les Belles Lettres, 1951 (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège 120).
- Clauss (Hrsg.) 2010 = Manfred Clauss (Hrsg.), *Die römischen Kaiser. 55 historische Portraits von Caesar bis Justinian*, München, Verlag C. H. Beck, 2010.
- Coșeriu 1981 = Eugenio Coșeriu, *Von Genebrardus bis Hervás. Beiträge zur Geschichte der Kenntnis des Rumänischen in Westeuropa*, Tübingen, Narr, 1981.
- Coșeriu 1994 = Eugenio Coșeriu, *Limba română în fața Occidentului, de la Genebrardus la Hervás. Contribuții la istoria cunoașterii limbii române în Europa Occidentală*, Cluj-Napoca, Dacia 1994.
- Diez 1836 = Fr. Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*, I, Bonn, Eduard Weber, 1836.
- Doncieux 1904 = George Doncieux, *Le romancéro populaire de la France*, 1904.
- Dvoicenco 1936 = E. Dvoicenco, *Începuturile literare ale lui B. P. Hasdeu. Jurnalul lui intim (1852–1856) și alte opere rusești*. Cu un studiu introductiv, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1936.
- Eck 2010 = Werner Eck, *Traian. 98–117*, în Clauss (Hrsg.) 2010, p. 110–124.
- Fochi 1975 = A. Fochi, *Coordonate sud-est europene ale baladei populare românești*, București, Editura Academiei R.S.R., 1975.
- Fochi 1984 = A. Fochi, *Paralele folclorice. Coordonatele culturii carpatice*. București, Editura Minerva, 1984.

- Génébrardus 1581 = Gilb. Génébrardus, *Chronographia*, Paris, Juvenis, 1581.
- Giese 1932 = Wilhelm Giese, *Zur Morphologie der Märchen der Romanen*, în *Miscelânea filológica dedicada a D. Antonio M.ª Alcover*, Palma de Mallorca, Imp. Vda. de S. Piza, 1932, p. 19–59;
- Giese 1941 = Wilhelm Giese, *Mädchenbünde bei den Romanen*, în „Niederdeutsche Zeitschrift für Volkskunde” (Bremen), XIX, 1941, p. 80–84;
- Giese 1942 = Wilhelm Giese, *Einige Hochzeitsbräuche der Romanen*, în „Niederdeutsche Zeitschrift für Volkskunde” (Bremen), XX, 1942, p. 36–45;
- Giese 1962 = Wilhelm Giese, *Los pueblos románicos y su cultura popular. Guía etnográfico-folclórica*, Bogotá, Instituto Caro y Cuervo, 1962.
- Hasdeu 2006 = B. P. Hasdeu, *Opere*, II. *Dramaturgie. Folcloristica*. Ediție îngrijită de Stancu Ilin și I. Opreșan. Prefață de Eugen Simion, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Editura Univers Enciclopedic, 2006.
- Hervás y Panduro 1784 = Lorenzo Hervás y Panduro, *Catalogo delle lingue conosciute e notizia della loro affinità, e diversità*, Cesena, Biasini, 1784.
- Hervás y Panduro 1787 = Lorenzo Hervás y Panduro, *Vocabolario poligloto. Saggio pratico delle lingue*, Cesena, Biasini, 1787.
- Holtus–Metzeltin–Schmitt (eds.) 1995 = Günter Holtus, Michael Metzeltin, Christian Schmitt (eds.), *Lexikon der romanistischen Linguistik (LRL)*, Band/Volume II, 2. *Die einzelnen romanischen Sprachen und Sprachgebiete vom Mittelalter bis zur Renaissance*, Tübingen, Max Niemeyer, 1995.
- Holtus–Metzeltin–Schmitt (eds.) 2001 = Günter Holtus, Michael Metzeltin, Christian Schmitt (eds.), *Lexikon der romanistischen Linguistik*, vol. I, 1, Tübingen, Max Niemeyer, 2001.
- Holtus–Radtko (Hrsg.) 1986 = Günter Holtus, Edgar Radtko (Hrsg.), *Rumänistik in der Diskussion. Sprache, Literatur, Geschichte*, Tübingen, Narr, 1986.
- Hurdubețiu 1977 = Ion Hurdubețiu, *Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen*, București, Editura Kriterion, 1977.
- Jordan–Manoliu 1965 = Iorgu Iordan, Maria Manoliu, *Introducere în lingvistica romanică*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1965.
- Ispas 1995 = Sabina Ispas, *Cântecul epico-liric românesc în context sud-est european. Cântecul pețirii*, București, Editura Minerva, 1995.
- Karlinger (Hrsg.) 1985 = Felix Karlinger (Hrsg.), *Wege der Märchenforschung*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1985.
- Karlinger 1962 = Felix Karlinger, *Romanische Märchen*, Tübingen, Max Niemeyer, 1962.
- Karlinger 1964 = Felix Karlinger, *La funzione del monologo e del dialogo nelle fiabe di Basile e Creangă*, în „Lettere Nuove”, V, 1964, p. 23–26.
- Karlinger 1968 = Felix Karlinger, *Die Funktion des Liedes im Märchen der Romania*, Salzburg, Verlag Pustet, 1968.
- Karlinger 1969 = Felix Karlinger, *Einführung in die romanische Volksliteratur*, 1. Teil. *Die romanische Volksprosa*, München, Max Huber, 1969.
- Karlinger 1970 = Felix Karlinger, *Ein rumänisches Legendenmotiv auf Mallorca*, în „Almanahul Bisericii Ortodoxe Române”, 1970, p. 41–44; reprodus și în Karlinger (Hrsg.) 1985, p. 440–444.
- Karlinger 1970–1978 = Felix Karlinger, *Considerațiune despre lumea de dincolo și reprezentarea ei în literaturile populare romanice*, în „Bună Vestire”, 1970–1978 (apud Messner–Birner 1980).
- Karlinger–Turczinski (Hrsg.) 1982 = Felix Karlinger, Emanuel Turczinski (Hrsg. u. übers.), *Rumänische Sagen und Sagen aus Rumänien*, Berlin, Erich Schmidt, 1982.
- Krüger 1950 = Fritz Krüger, *Géographie des traditions populaires de la France*, Mendoza, Universidad Nacional de Cuyo, 1950.
- Krüger 1963 = Fritz Krüger, *El mobiliario popular de los países románicos*, Coimbra, Casa do Castelo, 1963.
- Lambrino 1931 = Scarlat Lambrino, *Râul Sargetias și tezaurele lui Decebal*, în *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, Editura Institutului de Istorie Universală, 1931.
- Lüdtke 2001 = Jens Lüdtke, *Romanische Philologie von Dante bis Raynourad*, în Holtus–Metzeltin–Schmitt (eds.) 2001, p. 1–35.

- Madgearu 2003 = Alexandru Madgearu, *L'immagine di Traiano nel folklore sud-est europeo*, în „Quaderni della Casa Romena di Venezia”, II, 2003, p. 28–35.
- Madgearu, Alexandru [?], *Trojanii. Il signore della settima età. Un imperatore romane divinizzato o il signore di una remota antichità?* bifrost.it/SLAVI/1.Glideislavi/11-Trojan.html.
- Messner–Birner 1980 = Dieter Messner, Angela Birner (Hrsg.), *Europäische Volksliteratur. Festschrift für Felix Karlinger*, Wien, Selbstverlag des Österreichischen Museums für Volkskunde, 1980 (Raabser Märchenreihe 4).
- Nigra 1888 = Costantino Nigra, *Canti popolari del Piemonte*, 1888.
- Paris 1878 = Gaston Paris, *La légende de Trajan*, în *Mélanges publiés par l'École des Hautes Études*, 1878, p. 261–275, 288–298; elfinspell.com/FrenchTexts/GastonParis/Trajan.html – Elfinspell.
- Poça 1587 = Andres de Poça, *De la antigua lengua, poblaciones, y comarcas de las Españas, en que se tocan algunas cosas de la Cantabria*, Bilbao, Mares, 1587.
- Pop 2015 = Ioan-Aurel Pop, *Latinitatea românilor*, în „Cultura”, 2015, nr. 515 (6 mai).
- Riessner 1980 = Claus Riessner, *Die Geschichte von Kaiser Trajan und der Witwe in der Romsage, Volkserzählung und Dichtung*, în Messner–Birner 1980, p. 151–170.
- Russu 1966 = I. I. Russu, *Comorile regelui Decebal*, în „Sargetia”, IV, 1966, p. 97–107.
- Saramandu 2008 = Nicolae Saramandu, *La Romanité orientale*. Bucureşti–Tübingen, Editura Academiei Române–Gunter Narr, 2008.
- Seemann *et alii* 1967 = Erich Seemann, Dag Strömbäck, Bengt R. Jonsson, *European Folk Ballads*, Copenhagen, 1967.
- Sulzer 1781 = Franz Josef Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist der Walachey, Moldau und Bessarabiens, im Zusammenhange mit der Geschichte des übrigen Daciens als ein Versuch einer allgemeinen dacischen Geschichte mit kritischer Freizeithentwurfen von...*, II. Band, Wien, Gräffer, 1781.
- Şăineanu 2012 = Lazăr Şăineanu, *Ielele sau zânele rele. Studii folclorice*. Ediție critică și prefață de I. Oprişan, Bucureşti, Editura Saeculum I.O. 2012.
- Taloş 2001 = Ion Taloş, *Gândirea magico-religioasă la români. Dicționar*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2001.
- Taloş 2002 = Ion Taloş, *Petit dictionnaire de mythologie populaire roumaine*. Traduit par Anneliese et Claude Lecouteux, Grenoble, ELLUG Université Stendhal, 2002.
- Taloş 2004 = Ion Taloş, *Kaiser Trajan in der mündlichen Tradition der Rumänen*, în Susanne Grunwald, Claudia Hammerschmidt, Valérie Heinen, Gunnar Nilsson (Hrsg.), *Pasajes/Passages/Passagen. Homenaje a Mélanges offerts à Festschrift für Christian Wentzlaff-Eggebert*, Sevilla, Universität zu Köln–Universidad de Sevilla–niversidad de Cádiz, 2004, p. 791–800; actualizat în Taloş, *Între Italica*.
- Taloş 2010 = Ion Taloş, *Două capodopere, La Chanson de Roland și Miorița*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, X. *In honorem Prof. univ. dr. Ion H. Ciubotaru*, Iași, 2010, p. 653–664.
- Taloş, *Archaische* = Ion Taloş, *Archaische Bestattungsriten im Rolandslied*, în Taloş, *Între Italica*.
- Taloş, *El pastor* = Ion Taloş, *El pastor abstinentente. Observaciones sobre el romance de La dama y el pastor en el entro-sur de España*, în Taloş, *Între Italica*.
- Taloş, *Între Italica* = Ion Taloş, *Între Italica și Sarmizegetusa* (în curs de apariție).
- Thunmann 1774 = Johann Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig, Siegfried Lebrecht Crutius, 1774.
- Vulcănescu 1985 = Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1985.

LE RÔLE DES ÉTUDES DE LINGUISTIQUE ET DE FOLKLORE ROUMAIN DANS LA PHILOLOGIE EUROPÉENNE (Résumé)

C'est en 1836, grâce à la *Grammatik der romanischen Sprachen* de Fr. Diez, que le caractère latin de la langue roumaine est définitivement reconnu comme incontestable. Pourtant, malgré plusieurs

études ponctuelles réalisées par H. Urtel, W. Giese, Fr. Krüger ou F. Karlinger, le folklore roman manque encore d'une étude qui examine la possibilité de son unité profonde, dans le même sens où l'on peut parler d'unité dans le cas des langues néo-latines.

Dans la présente étude, nous nous proposons de mettre en miroir plusieurs thèmes folkloriques décelables dans les traditions écrites et orales sur l'empereur Trajan, le romance espagnol *La Dama y el pastor* et celui du *Berger qui a perdu ses moutons*, *La Chanson de Roland* et *Miorița*, pour arriver, enfin, à diverses coutumes et à des chants de Noël traditionnels des peuples romans. Les similitudes importantes à découvrir entre ces différents thèmes provenant du folklore roman indiquent, à notre avis, que celui-ci peut et doit être examiné en tant qu'un ensemble cohérent et unitaire.

Cuvinte-cheie: *filologie, folclor, balcanism, romanitate, identitate etnică.*

Mots-clés: *philologie, folklore, balkanisme, romanité, identité ethnique.*

*Köln, Gustavstr., 7
Deutschland
iontalos@gmail.com*